
Jasna Ćurković Nimac
VJERA I KULTURA U DJELIMA VLADE GOTOVCA
Religion and culture in the works of Vlado Gotovac

“Svijet bez Vječnosti, to je voda bez izvora,
koju ispija jarnosno sunce besmisla.”
(V. G., Autajderski fragmenti, Glose, 1970.)

O Vladi Gotovcu pisala sam u više navrata¹ nastojeći pokazati da njegova liberalna misao i politička ideja nije nužno u suprotnosti s religioznim uvjerenjima, kao što se to odmah pomišlja budući da su povijesno-liberalna misaona strujanja bila kritički postavljena prema religiji i, zapravo, se djelomično rađaju kao reakcija na religiju. Tom sam prigodom, zapravo, zastupala tezu da Gotovčev liberalizam nosi biljeg originalnosti jer je proizašao iz njegova vlastita iskustva i oblikovao se kao reakcija na totalitarizam u svim njegovim oblicima, dok religija služi u svrhu obrane od totalitarizma budući da, kako će reći Gotovac, “Bog i pojedinac ne mogu jedan bez drugoga”,² tako da je pojedinac zapravo stup otpora svakom totalitarizmu i njegovim logičnim posljedicama – uniformnosti i hegemoniji. U političkom smislu dakle religija je jamac ne samo dobro uređenog društva, već i više – ona, zapravo, nadilazi puko ispunjavanje zakonskih propisa te osigurava, barem bi trebala, humano i solidarno društvo, odnosno onaj “višak dobrote” koji zakoni izostavljaju.

U ovome eseju neću se baviti politikom, iako je kod Gotovca nemoguće razdvojiti politiku od savjesti, savjest od čovjeka, čovjeka od društva, društvo od kulture. On je zapravo rijetko pisao sustavno o jednoj temi, te su njegovi zapisi prije bujica misli kojima komentira svakidašnje događaje i svoja nutarnja

¹ Jasna Ćurković, “Vlado Gotovac - Idiot Vječnosti”, *Nova prisutnost* 5 (2007.), br. 2, str. 133-144; Jasna Ćurković, “Religiozna uporišta u liberalnoj ideji Vlade Gotovca”, *Crkva u svijetu* 45 (2010.), br. 1, str. 56-77; Jasna Ćurković Nimac (ur.), *Liberta ed eternità. Frammenti dalla vita e dalle opere di Vlado Gotovac - Sloboda i vječnost. Fragmenti iz života i djela Vlade Gotovca*, Institut Vlado Gotovac, Zagreb 2010.

² Vlado Gotovac, *Poetika duše*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1995., str. 138.

stanja, nešto kao kronika duše. Čitajući njegove zapise, stoga je nemoguće iznijeti neku zaokruženu teoriju, još manje definiciju nekih fenomena, ali se ipak jasno filtriraju njegovi temeljni stavovi, koje često ponavlja u različitim prilikama i primjenjuje na različite kontekste.

Što se tiče kulture, možemo reći da je Gotovac temeljno bio *čovjek kulture* u svim njezinim oblicima, od slikarstva, glazbe, arhitekture, književnosti, kazališta, itd. Iako kod njega ne možemo naći neku kulturološku teoriju, nailazimo razbacan, na mnoštvu mjesta njegov kritički osvrt na umjetnička djela, književnost, kazališnu predstavu i slično. Na temelju tih njegovih zapažanja moguće je opisati kako je to Gotovac doživljavao kulturu, kako je ta kultura utjecala na njegovu vjeru, ili obrnuto i kako je vjera kojom je bio nadahnut čitav život i koju je javno ispovijedao inspirirala njegov umjetnički izričaj.

Kulturni radikalizam 60-ih godina prošlog stoljeća zagovarao je kulturne vrijednosti kao politički program. To je vidljivo iz programa *krugovaša* kojima je Gotovac pripadao, a koji je narušavao pravila ideološkog ponašanja jer se zalagao za duh tolerancije, pravo na razliku i vlastiti izraz, a odbijao političku prisilu i uniformno mišljenje te dogmatizam u književnosti. Upravo su krugovaši zaslužni za procvat književne kritike kao spona između književnog djela i čitatelja te sredstva kojim se profiliraju nove književne koncepcije, a koja je u vrijeme socijalizma bila potpuno degradirana.

Svoj književni i kulturni angažman Gotovac nije doživljavao kao političku borbu, iako se ona takvom za režim pokazala. Bio je politički zatvorenik, iako kako kaže "sve što sam u tom pogledu učinio odnosilo se na pretpostavke za nju: na samu mogućnost politike. Jer, na primjer, braniti Hrvatsku u obzorju planetarnog pluralizma nije političko pitanje. Jer taj pluralizam je način zaštite duha, on je strast za razlike, za šarenilo, za odražavanje razvojnosti svijeta u sveobuhvatnoj harmoniji".³ Kao urednik Hrvatskog tjednika nastojao je provoditi tzv. pluralistički aktivizam, koji se realizira uvijek u konkretnim pothvatima "kao ostvarivanje pluralizma u svakodnevnom".⁴ On je dakle kao pisac samo preuzeo odgovornost za domovinu, odbijajući šutnju

³ V. Gotovac, *Zvezdana kuga. Zatvorski zapisi 1972.-1973.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1995., str. 15-16.

⁴ *Isto*, str. 16.

kao azil, jer “onaj tko je natjerao narod da šuti više ništa ne može protiv njega učiniti”.⁵ Međutim, politika je u to vrijeme sve pretvorila u isto značenje, krivotvorila je sva druga značenja pretvarajući ih u političko pitanje i potom ih likvidirala. Zbog te posvemašnje politizacije, Gotovac je bio politički zatvorenik koji se međutim politikom nije bavio.

I nakon njegova aktivnog upletanja u politiku početkom 90-ih, Gotovac je sebe prvo smatrao pjesnikom. Imao je osjećaja za lijepo – volio je nadahnutu knjigu, zanimljivu predstavu, veličanstvenu glazbu (npr. njegovo gostovanje u emisiji *Klasična noć zagrebačkih šišmiša*⁶ pokazuje vrlo dobro poznavanje klasične glazbe), profiliranu arhitekturu, harmonijsku sliku... Što se umjetnosti tiče, imao je istančan ukus. Ipak, Gotovac nije pripadao onoj skupini ljudi koji kulturu smatraju odrazom “elitnih dobara” i aktivnosti koje se na ta dobra odnose, odnosno koji kulturom smatraju samo rafinirane ukuse umjetnosti, glazbe i sl. Ti stavovi o kulturi s pravom su često kritizirani zbog “potiskivanja prirode”. Gotovac je smatrao da su neelitne kulture jednako kulturne i jednako vrijedne kao i one elitne, ali su kulturne na različit način. On je volio umjetnost, ali kulturu nije na nju svodio, već je poticao koegzistenciju različitih vrsta kulture. Iako je Gotovac jako puno držao do naobrazbe i smatrao da su naobraženiji ljudi slobodniji jer je njima teže manipulirati, uvidio je da katkad upravo naobraženi najbolje manipuliraju drugima: “Intelektualci su najgori goniči – nastrani od histerične sentimentalnosti svog pedagoškog, općeg, spasonosnog planetarnog utopizma: koji je konačna, znanstvena, djelotvorna redakcija ljudskog sna o pravdi.”⁷ On dakle nije na kulturu gledao kao na proizvod koji bi bio odvojen od čovjekova karaktera i njegove humanosti, već je *estetiku procjenjivao etikom*, odnosno lijepo je mjerio njegovom dobrom svrhom. Kultura je trebala oplemeniti čovjeka, a ne tek pružiti ugodu. Ta praktična dimenzija kulture i umjetnosti očitovala se i kroz njegovo zastupanje aktivističkog stava u književnosti.

Kada govori o “korisnoj umjetnosti”, odnosno onoj koja je zaposlena “u povijesnim prostorima”,⁸ treba reći da ta korisnost

⁵ Isto, str. 162.

⁶ Vidi prilog na CD u knjizi: V. Gotovac, *Između trenutka i vječnosti*, Cantus, d.o.o. Zagreb, 2001.

⁷ V. Gotovac, *Zvezdana kuga*, str. 78.

⁸ Isto, str. 314.

nije nužno kvantitativna, jer bi onda postojala opasnost redukcionizma osobe na proizvodnu robu kao što se to događa kod ekonomskog utilitarizma koji pokušava naći univerzalno rješenje za ljudske probleme, zanemarujući njihove pojedinačne razlike i specifičnosti. Korisnost je umjetnosti u samoostvarenju, unutarinja, a ne nužno vanjska, pomaže uobličavanju čovjekove ljudskosti, a ne materijalnih dobitaka, te pretpostavlja jednu vrstu "planetarnog šarenila". Njena je suprotnost apstrakcija, koja vodi u nihilizam kad postane oblik života, ili apstrakcija koja gubi smisao za cjelinu te počiva na navikama i pragmi, pa ju Gotovac naziva nihilizmom praktičnog čovjeka. Život od danas do sutra, bez osjećaja za cjelinu i povezanosti s njom, što je odlika praktičnih ljudi, predstavlja puko bezlično življenje, življenje bez-lica. S druge strane, svesti u životu sve na istu vrijednost, znači da ne postoji nijedna vrijednost, odnosno znači svesti život na puko trajanje. Upravo umjetnost pokušava istrgnuti životnoj zbilji određene trenutke i dati im drugačiju vrijednost u odnosu na druge vrijednosti. Zato Gotovac smatra umjetnost načinom "da se svi upoznamo, da zajedno živimo i zajedno umremo" te je ona stoga "najveća suprotnost nihilizmu".⁹

Sve čega se Gotovac u životu primio, smatrao je kako je potrebno da bude konkretno, pa je tako poticao na angažiranu kulturu, angažiranu književnost, angažiranu politiku, i posebice angažiranu vjeru. Smatrao je također da kultura ili umjetnost može biti tek okidač, pokretač jedne nove zbilje, inspiracija: "Pokretači herojskih epizoda u umjetnosti nisu uvijek velike osobe i ne čine uvijek velika djela. Sposobnost za pokretanje novog može biti njihova jedina odlika. Skromna vrijednost prvog pothvata posjeduje katkad moć velikog izazova, snagu presudne inspiracije. Odvažnosti i važnost jednog poziva nije samo u njegovoj vrijednosti, nego i u onome što zastupa, u perspektivi koju otvara."¹⁰ Inspiracija koja se rađa iz kulture uvećava se sa slobodom koju pretpostavlja, zbog toga je Gotovac smatrao da su socrealizam i njegove dogme koje guše slobodu inicijative, zapravo neprijatelj kulture, te otud proizlazi njegov revolt protiv takvoga političkoga sustava koji provodi redukciju umjetničke slobode i noviteta koje ona osigurava. Njegov osnovni zadatak bio

⁹ V. Gotovac, *Princip djela & Isto*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1995., str. 129.

¹⁰ V. Gotovac, *Zvezdana kuga*, str. 54

je uvećavanje slobode na svim područjima života, jer umjetnik je javni radnik i ne smije konformistički šutjeti u svom kutu.

Njegov aktivistički stav pretpostavlja individualizam, koji pak pretpostavlja “odvažnost za samoću, za odstojanje, za raznolikost”.¹¹ Ono što Gotovca posebno smeta crno-bijela je mitologija kojom socijalizam zatvorenika pretvara u ljudsko strašilo, što osobama oduzima ljudski i profesionalni lik, tako da ih proglašava ne samo nacionalistima, šovinistima, kontrarevolucionarima i državnim neprijateljima, već i kriminalcima, a njihova umjetnička djela ispraznjuje bilo kakve vrijednosti. Zatupljenost i sljepoća njegovih progonitelja da razlikuju čovjeka i njegovo djelo, da razlikuju čovjekove dimenzije te ga sužavaju na samo jednu njegovu vrijednost, ono je što najviše zastrašuje Gotovca. Marksistička antropocentrična kolektivistička ideja o čovjeku koja njega svodi na sredstvo i ne priznaje organsku raznolikost među ljudima je za Gotovca značila suprotstavljanje temeljnom prirodnom zakonu po kojem ljudska vrsta uopće može postojati. Upravo se zbog toga dogodila propast totalitarnih režima, jer su ne samo protuljudski, već i protuprirodni. Oni se dakle nisu raspadali zbog vanjskih neprijatelja, već zbog unutarnjeg nedostatka logike.

To nedopuštanje da se ljudi međusobno razlikuju kao pojedinci, kao jedinstvene jedinice u čitavom svemiru, kao i ukidanje čovjekova prava na vlastiti izričaj, zapravo, znači negaciju njegovih temeljnih ljudskih prava jer se čovjek oblikuje sa svih strana. Projekt planetarne jednakosti koji osuđuje raznolikost kao izvorište sukoba i nesporazuma među ljudima u ljudskoj je povijesti pokazao demonske posljedice, jer su nepravde i ratovi počinjali upravo tamo gdje su ljudi htjeli ukinuti razlike. Nije rješenje da živimo u miru tako da ukinemo razlike, već da ih nadvladamo. Ljepota je upravo u tome da ljudi u tom šarenilu mogućnosti, koje im država mora osigurati, izabiru različite kombinacije i stoga se razlikuju međusobno, a time i međusobno obogaćuju. Budući da je nemoguće da čovjek u sebi sadrži sve komponente koje svemir i život pred njega stavljaju, upravo zato on treba druge ljude, koji će mu prenijeti ono što je kod njega izostalo. Gotovac se plaši posvemašnje jasnoće, kao i posvemašnje nejasnoće, zapravo svijeta “bez raspona”, svedenog na jasnoću i s “gotovim istinama po kojima je sve unaprijed

¹¹ Isto, str. 79.

prosušeno, odlučeno, ocijenjeno”¹² (PD, 31). Tek svi skupa u svijetu u kojem svatko ponaosob ima svoje vlastito i neizostavno mjesto činimo savršen svijet. Pjesnik u tom svijetu također mora preuzeti odgovornost za svagdanje jer bez njega “šute mnoge tajne, u tami ostaju čuda, nestaju zanosi”,¹³ te ostaje neotkriven prostor naše sudbine. Smisao toga jedinstvenoga poslanja ne umanjuje tjeskobu koja ga prati, jer najveće ideje u čovjekovoj povijesti koje su osigurale najviše dostojanstva čovjeku, sa sobom donose najveću samoću. Tragično je privilegirano mjesto ispitivanja čovječnosti, mjesto na kojem se Bog otkriva čovjeku, a samoća put po kojem pojedinac postaje graditelj svijeta koji “ne radi za pristaše i u ime njih. On radi samo ono što pretpostavlja druge pojedince.”¹⁴

Za Gotovca je *djelo* a ne život mjera vremena, jer djelo pretpostavlja slobodu koja je prava mogućnost čovjeka. Međutim ono djelo koje ne postaje “energija za druge”, pretvara se u “propadanje za stvaraoca”. Nemoguće je da čovjekov rad na sebi nema neke društvene reperkusije, jer bi takav rad “bez tereta” bio autodestruktivan za čovjeka. Upravo su te društvene posljedice nekog djela ono što čuva vrijednost samog djela i onda kada njegov autor posrne. Djelo je stalno mjesto kušnje za čovjeka, ono stalno drži budnom čovjekovu savjest i povećava čovjekove obveze umjesto da ih umanjuje. Zato se, veli Gotovac, pravi stvaraoci uvijek vraćaju svojim zamislima, jer nezadovoljstvo uspjehom postaje radna energija, a ne nezahvalnost, ono predstavlja trajno pomicanje čovjekovih granica i njegova svijeta. To pomicanje granica ne odvija se prema nekom unaprijed pripremljenom programu, već se radi o “pukoj avanturi, pomicanju kroz besmisao” gdje čovjek svojim djelovanjem besmisao privodi u svoj prostor smisla uvijek imajući pred očima tzv. “horizont cjeline”. Prema Gotovcu čovjek treba iscrpsti sve mogućnosti koje su mu darovane kako bi on darivao i stvarao, a upravo su sveci ona vrsta ljudi koji su na poseban način razvili “sve svoje moći”¹⁵ i koji su tako svoju ljubav prema svijetu učinili djelotvornom. Kultura je jedan od načina u kojem se odražavaju čovjekove mogućnosti i njegovi darovi koji

¹² V. Gotovac, *Princip djela & Isto*, str. 31

¹³ V. Gotovac, *Zvezdana kuga*, str. 164.

¹⁴ *Isto*, str. 98

¹⁵ *Isto*, str. 341.

sežu prema nemogućem, ali koji nužno pretpostavljaju brigu za svijet, za ljude u čijim se srcima i naša vlastita snaga obnavlja. I sama pomisao da se rasteretimo te brige znači pad iz ljudskog, a takav pad nikakva kultura ne može pokriti.

Iako Gotovac polaže veliku nadu u čovjeka i njegove aktivnosti, te je njegovo djelo najvećim dijelom posvećeno čovjeku, njegovu svijetu i svemu onome što ljude međusobno veže, on uvijek podrazumijeva Boga ili kako on to kaže – Vječnost, kao pretpostavku svake egzistencije i svake ljudske zajednice. Odnos Boga i čovjeka u Gotovčevim djelima može se smatrati jednom pravom teološkom antropologijom koja izostavlja znanstvenu notu, ali je svakako nabijena onom iskustvenom. Premda je tema Vječnosti jedna od čestih tema u njegovim djelima, i riječ Vječnost jedna od najčešće spomenutih, Gotovac ne raspravlja o tim temama iz teoloških razloga, već iz onih društveno-praktičnih, pa i političkih. Njega ne zanimaju dogmatske rasprave o Božjoj prirodi, odnosu među božanskim osobama i slično, već ga zanima čovjekov život i odnosi među ljudima, zanima ga zemlja kao čovjekovo stanište, njegova inspiracija i usud, zanima ga prostor apsurdna s kojim se čovjek hrve. No, ono što je pretpostavka te antropološke konstrukcije i jedna od Gotovčevih stožernih ideja, zapravo je misao o nerazdvojnosti čovjeka i Boga.

Slika čovjeka koja proizlazi iz Gotovčeva pera dinamična je, multiformna i na trenutke paradoksalna. S jedne strane, čovjek je kreator svoje sudbine, “radnik svoje stijene”, “biće bez odstupnice”, a s druge strane, tragični junak, kojem je “propast uvijek bila prisna”.¹⁶ Ta dva pola trajno supostojе u čovjekovu životu, obnavljaju se međusobno zato što čovjek samo kroz tragično iskušava sebe i ispituje svoje mogućnosti, uvijek na rubu ponora dokazuje da “ne može biti bez onoga što ga uništava”,¹⁷ ali i to da sve ono što nas nadilazi, nije nužno neprijateljsko, već prilika za učenje. Jer čovjeka ne može uništiti zlo samo po sebi, već značenje koje mu on sam daje. Taj neprestani hod po žici i dramatičnost ishoda prepoznatljivo je književno obilježje koje je prisutno u svim Gotovčevim djelima. Čovjek je kod Gotovca uvijek nekako *razapet* – razapet između mogućnosti, razapet između sebe i svijeta, razapet između svoje dvije prirode,

¹⁶ V. Gotovac, *Poetika duše*, stranice: 18, 24 i 32.

¹⁷ *Isto*, str. 22.

razapet između neba i zemlje. Razapet! No, za razliku od filozofije apsurdna, koja se na momente opasno primakla Gotovcu, to nije raspeće bez uskrsa. To je raspeće odraz njegova pogleda u svijet, njegova životnog iskustva, ali i jedne želje da se čovjek rastegne, da obgrli što više od života.

Bog ne umanjuje niti ukida čovjekove teškoće, ali im daje smisao: "On nije tu da bi nas uspavao bilo u čemu ili digao ruke s naših poslova. Taj bog sna u izvjesnosti izmišljotina je! Borbena parola primitivnog ateizma, koji ga tako okrivljuje za ukidanje akcije."¹⁸ Bog se čovjeku otkriva kroz svijet, ali je i svijet moguće istinski vidjeti samo Božjim očima, samo kroz perspektivu Vječnosti. Božji otisci u svijetu moraju biti prepoznatljivi po njegovim sljedbenicima, jer nijedno učenje, ma kako privlačno i ozbiljno bilo, nema nikakve vrijednosti ako ga netko ne prakticira. A što je vjera veća, lakše ju je iznevjeriti, jer najveća vjera zahtijeva najveću odgovornost i zato je najveća vjera najopasnija, jer podrazumijeva odgovornost za drugoga kao način postojanja. Odgovornost za druge bez predaha je, trajno izložena nemiru, nije vizionarstvo već čovjekova sudbina u svijetu. Prema Gotovcu, zahtjevi kršćanske ljubavi neiscrpivi su, a Bog, "zaposlen kao aktivist", neprekidno postavlja svoje zahtjeve i preko njih otvara vrata Vječnosti koju nitko ne mora prihvatiti ali je na to pozvan, jer ona pretpostavlja slobodu. Taj neprekidni zahtjev za čovjeka da se oblikuje i oblikuje zajednicu, to breme odgovornosti i "spremnost na užasno", daleko je od humanističke intimnosti s Bogom i socijalne sentimentalnosti koja flertuje s ideologijom.

U svojim raspravama o Bogu Gotovac se zalaže za jednu teologiju koja ima povijest i domovinu, koja čovjeka ne reducira na njegovo apsolutno podrijetlo i lišava ga njegove konkretnosti. Takvo "antropološko čudovište" koje Bogu prepušta svoje poslove i svoje žrtve, bilo bi ideološki fantom i bjegunac koji abdicira od "Vječnosti u ljudskim oblicima".¹⁹ Bog dakle nije nikakva olakšica kako bi se čovjeka poštedjelo njegove sudbine, već upravo suprotno, Bog se na poseban način objavljuje u teškoćama, i zato s pravom Biblija za Njega kaže da je strašno pasti u njegove ruke. Gotovac smatra da je Bog udobnosti i bezbrižnosti sekularna ideja o Bogu na temelju koje se rađa

¹⁸ V. Gotovac, *Zvezdana kuga*, str. 317.

¹⁹ V. Gotovac, *Princip djela & Isto*, str. 369.

marksistička ideja o Bogu kao opijumu koji omamljuje i uspavljuje svoje sljedbenike. Takav Bog Velikog inkvizitora koji daje kruha, a uzima slobodu, daje sigurnost, a uzima tjeskobu koja prati svako veliko ostvarenje - umjetnika i njegov rad, roditelje i njihov odgoj, vjernika i njegovo dobročinstvo, čovjeka i njegovu mjeru ljudskosti, takav je Bog samo teror apstrakcije: "Kršćanski mir nije stanje unutarne i vanjske nepomičnosti. Nikakva pomirenost. Nije zaklonjena svjetiljka."²⁰

Gotovčevo osobno duhovno putovanje uvijek je bilo inspirirano idejom o Bogu "koji ne šteti", ali su načini djelovanja u svijetu koje je ta ideja inspirirala bili različiti. On sam je razlikovao nekoliko likova-vodiča koji su predstavljali njegove ideale i oslikali njegovu duhovnu biografiju. *Crni Vitez*, *Mjesečeva Luda* i *Idiot Vječnosti* likovi su kroz koje je Gotovac progovarao u različitim životnim fazama o vremenu u kojem je živio i događajima koji su ga obilježili. Crni Vitez sanjar je, predstavnik idealističkog anarhizma, on izražava mladenački emfatični zanos i "uzvišeni nemir" zbog nevolja u svijetu. Tragično je pozadina njegove borbe za pravdu i jednakost među ljudima. Mjesečeva Luda "s visoka" gleda prema zemlji, uvijek "iznad provalije", ali za razliku od Crnog Viteza koji bolji svijet sanja, Mjesečeva Luda poziva na djelovanje i izgradnju boljeg svijeta. I posljednji lik u njegovim mijenama, *Idiot Vječnosti*, onaj je koji se od zauzetosti za svijet okreće prema samome sebi, pozivajući da se od Savla postane Pavao, da se preobrazba svijeta dogodi u nama samima, preko nas samih: "Ja duboko vjerujem da se tu doista dogodilo ono što je bitno, da sam otkrio onu točku u kojoj se apsolutno i trenutno počinju doista prožimati na način koji omogućava da budeš sam i da budeš sa svima, da budeš jedan i da ipak odgovaraš za cijeli svijet."²¹

Gotovčevo urođeno pouzdanje u Boga, ta "prisnost beskrajnoga" i sposobnost da se Vječnost vidi u svakoj sitnici, nevidljivo u vidljivome, neopipljivo u opipljivome, prepoznatljivo je u čitavom njegovu stvaralaštvu kao inherentno načelo. Tragično, nemir, samoća i strepnje koje nam Bog prepušta da oblikujemo svijet, Njegov i naš svijet, nisu Gotovca pokobile u vjeri, već su produbile njegovo uvjerenje da Bog i čovjek postoje

²⁰ V. Gotovac, *Poetika duše*, str. 137.

²¹ Vidi: Jelena Hekman, „Od trenutka do vječnosti“, u: Tea Benčić Rimay (ur.), *Dossier: Vlado Gotovac*, Institut Vlado Gotovac, Zagreb 2008., str. 434.

u savršenom skladu, nerazdvojni kroz smisao koji si međusobno daju, a razdvojeni u poslovima koje obavljaju kako bi održavali taj smisao. Prihvaćajući nesigurnost vlastite sudbine, izudaran, prestravljen i osamljen, čovjek se primiće Bogu, jer “samo Bog i čovjek zajedno mogu podići i održavati čovjekov svijet u mijeni velike drame tog zajedništva, tog čina, koji je njihov uzajamni odnos, koji je zemaljski oblik tog odnosa.”²²

²² V. Gotovac, *Poetika duše*, str. 137.